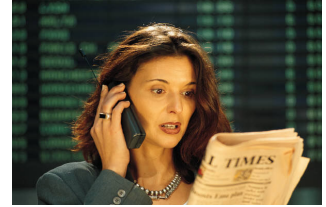

Rapport från hearing: Medias rapportering av genetik och genteknik

Datum: 16 juni 2004
Plats: Skandiasalen, Mynttorget 1, Stockholm
Arrangör: Gentekniknämnden
Moderator: Susanne Lundin

"Bakgrund: Få vetenskapsområden har kunnat konkurrera med genetiken om allmänhetens intresse under det sena 1900-talet. En överväldigande journalistisk bevakning har följt forskningen tätt i spåren på jakt efter nya sensationella genombrott. I snabb takt har människans ålder och ursprung reviderats, genetiska grunder för livslängden och sjukdomsrisker analyserats, samtidigt som etiska och moraliska konsekvenser av ett ökat genetiskt vetande har debatterats.

Utöver sitt nyhetsvärde rymmer genetik och genteknik inte bara en medicinsk utan även en existentiell dimension: här utforskas människans och allt annat levandes innersta kärna. Genetisk kunskap och dess gentekniska tillämpning gäller bokstavligen livet. Föga förvånande har det genetiska vetenskapsområdets expansion därför kantats av högt ställda förväntningar, både positiva och negativa. Förhoppningar om sjukdomars botande och minskad svält i världen, blandas med farhågor om att människan ska tappa kontrollen över sina egna verktyg.

Men tekniska nyheter blir snabbt gamla – inte minst i media. 1997 gjorde det klonade fåret Dolly sensation. När hon senare fick uppföljare i form av andra klonade djur har debatten i stort sett utblivit. Dolly och andra djurkloner är för dagens journalister föråldrade. Annorlunda förhåller det sig med mänskliga kloner - här beträds ny mark.

Allmänhetens kunskap om genetik och genteknik kommer primärt från media. Det är media som utgör förbindelsen mellan kunskapsproducenten (forskaren) och kunskapsmottagaren (allmänheten). Inte bara lekmannen är dock involverad i denna kommunikationsprocess. Även forskarna står i en specifik relation till media. Här står ofta expertisens vilja att värna om forskningen i kontrast till journalisters behov av nyheter. Samtidigt förekommer en omvänd process där expertisen vänder sig till media för att skapa uppmärksamhet kring nya rön.

Medias betydelse för allmänhetens uppfattning och förståelse av genetik och genteknik är alltså grundläggande. Även för forskarna har media stor betydelse. Mot den bakgrunden är det viktigt att ställa frågan vem som, med medias egen terminologi, sätter den mediala agendan och vilka motiv som ligger till grund.

I media förekommer braskande löpsedlar och tvärsäkra påståenden om undergång eller medicinska välsignelser parallellt med nyanserade reportage och seriösa debatter. Men vilka djupare strukturer styr sättet att informera om, eller rent av fantisera om, genetiska förklaringar och gentekniska landvinningar? Vilka metaforer används och upprepas och gör oss som läsare, lyssnare eller tittare hemmastadda och vana vid vissa teman, vid viss retorik?"

Ovanstående bakgrundstext skickades ut i samband med inbjudan till hearingen. Att media har en central roll när det gäller att sprida information från forskning till allmänhet betonade både Gentekniknämndens ordförande Gunnar Björne och hearingens moderator Susanne Lundin. Medias roll blir särskilt viktig när det gäller just genteknik. Saken har sällan satts på sin spets så mycket som här.

Otaliga frågor har ställts. Många har hittills förblivit obesvarade. Hur går kunskapsförmedlingen till? Finns det några mönster? Är debatten om gentekniken en lyxdiskussion? Har hög- eller lågkonjunktur någon inverkan?

Enligt Susanne Lundin har media också bidragit till att skapa en förhoppningsindustri. Så snart en forskargrupp gjort en sensationell upptäckt, presenteras terapier som om de redan vore kliniskt användbara.

Hearingen inleddes av Lennart Sjöberg, som är professor vid Centrum för riskforskning, Handelshögskolan i Stockholm. Han presenterade en just avslutad studie om Allmänhetens och experters syn på genteknik.

- Att vi drog igång den här studien berodde givetvis på den intensiva uppmärksamhet och debatt som gentekniken har orsakat. Från tidigare studier har vi kunnat notera att åsikterna skiljer sig åt. Allmänheten är till exempel betydligt mera negativ till genmodifierad mat än till läkemedel som tagits fram med genteknik.

En enkät skickades ut till 1 000 slumpvis utvalda svenskar och 109 experter. Svarefrekvensen var 48% bland allmänheten och 60% bland experterna.

Några utvalda resultat:

* Experterna visade sig vara betydligt mera positiva än allmänheten till att ta vissa risker med en teknologi, givet att fördelarna var tillräckligt stora.

* Genmodifierad mat är absolut botten enligt allmänheten. Många anser att genmodifierad mat stör naturens ordning och är moraliskt felaktig.

* Däremot kan 74% av allmänheten och 92% av experterna acceptera att genteknik används av polisen för att spåra och ta fast brottslingar.

Att forskare och journalister tänker på helt olika sätt visade Mats Johansson, som fram till årsskiftet 2003/2004 var politisk chefredaktör på Svenska Dagbladet.

- Många forskare är besvikna över att massmedia inte inser hur stort och viktigt just deras ämne är. Det leder till att en del akademiska kretsar avstår från att delta i den politiska debatten. Nyckelord som enkelhet och sensation tycker de, som kan mycket om ett ämne, ofta väldigt illa om.

Enligt den mediala dramaturgin satsar media på tillspetsning, förenkling, polarisering, intensifiering, konkretisering och personifiering. Som Mats Johansson påpekade i den följande debatten hänger media gärna upp storyn på en viss person.

Samtidigt hotas medias möjligheter att bevaka komplicerade ämnen som genteknik från flera håll.

- Ett hot är ekonomin. Alla redaktioner bantas i dag. För Svenska Dagbladets del har det lett till avspecialisering, att tidningen har allt färre journalister som kan skriva fördjupande artiklar.

Det andra hotet är att alla medier blir allt mer lika. Därmed minskar utrymmet för sådana artiklar.

- Nästa gång är det något annat vi ska vara rädda för, slutade han.

Jenny Jewert har arbetat på Svenska Dagbladet, Dagens industri och Ny Teknik men är numera frilans. Hon tyckte det var intressant att allmänhet och experter har så olika inställning till genmat, men ansåg det vara fel att söka förklaringen hos media.

- Journalisternas uppgift är inte att skapa samstämmighet utan att lyfta fram fakta så att medborgarna får ett så bra beslutsunderlag som möjligt för att själva kunna ta ställning. Den bild jag förmedlar i en text kommer aldrig att stämma med den intervjuades uppfattning av vårt samtal.

Att åsikterna går isär både inom en redaktion och mellan olika media om vad som är viktigt att ta upp i en genteknisk artikel tyckte hon var ett hälsotecken.

Erik Mellgren jobbar på Ny Teknik, som en gång i veckan är landets fjärde största morgontidning med 150 000 ex. Han tyckte det var märkligt att ingen annan större morgontidning tog upp regeringens stamcellsproposition. För några år sedan diskuterades stamceller enormt. I dag är ämnet heldött.

Han ville se mer granskande journalistik. Media ska inte bara ha en förmedlande utan också en granskande roll.

- I debatten om stamceller dominerade frågor som livets okränkbarhet och naturens ordning. Där emot var det ingen som frågade om det var rimligt att en forskargrupp kan kopiera en annan grupps etiska ansökan; om det är rimligt att forskare bildar bolag redan innan resultaten är klara; eller om paren som donerade ägg visste att professorn och hans kollegor senare skulle kunna tjäna pengar på äggdonationen?

- Jag tror sådana frågor skulle ha kommit upp om media haft en mer granskande roll.

Att vi behöver en analyserande, kritiserande, förmedlande journalistik ville Peter Sylwan verkligen stryka under. Han är vetenskapsjournalist på halvtid och lärare i kommunikation vid Lunds universitet, campus Helsingborg den andra halvtiden.

Peter Sylwan hade frågat nyhetschefen på en större kvällstidning hur deras journalister fungerar när det gäller nyheter om genteknik och fick svaret: De är oroliga, och de skriver om människors oro. Känslan kommer först. Sedan letar vi efter nyheter och fakta som bekräftar denna känsla.

Vi lagar efter läge. När gentekniken kom var vi rädda för gentekniken därför att den gjorde gener rörliga när naturen ville ha dem orörliga. Nu vet vi att gener rör sig både inom arter och mellan arter också i naturen. Då är vi rädda för just den saken. Nu är vi rädda för att "våra" gener skall flyta runt med naturens egna mekanismer, fortsatte Peter Sylwan.

Han hade också en förklaring till varför Dolly, det första exemplet på ett klonat djur, väckte sådan uppståndelse, medan det inte alls blev samma "liv" kring den jungfrufödda musen.

- Folk verkar ha vant sig. Sedan passade den jungfrufödda musen också in i ett feministiskt perspektiv. Här kunde kvinnorna göra sig av med männen. Det tror jag också spelade en roll.

Katarina Westerlund är livsåskådningsforskare vid Uppsala universitets teologiska institution, och hon menade att allmänhetens inställning till genteknik har två dimensioner.

- 1) När media översätter vetenskapens språk till vardagsspråk, sker det ofta i termer av hot, bot, risker eller möjligheter.
- 2) Media försöker göra texten konkret, till exempel genom att ge gener en viss karaktär.

Som ett bevis på hur stor roll medias rapportering spelar, tog hon fallet med den norsk-turkiske pojken Mehmet, som led av en svår genetisk sjukdom. Efter ett par veckors mediastorm ändrade sig socialdemokraterna. Ett tillägg skapades till gällande lag vilket gjorde det möjligt att behandla Mehmet i Norge.

"Ingen politiker kan stå emot en storm som varar i flera veckor", förklarade en av de ansvariga politikerna.

- Media hade stor roll för att personifiera detta fall. Därmed påverkade man också det politiska systemet, summerade hon.

- För det mesta möts vi av entusiastiska och glada forskare när vi ska göra ett program, sade Per Wikström från Utbildningsradion i dagens sista panelpresentation.

- Men det finns två undantag, nämligen djurförsök och DNA-forskning. De som sysslar med dessa två områden är ofta mycket misstänksamma mot oss, kanske för att de är vana att vara misstänksamma.

- En del har kanske blivit "brända" själva och fått frågor som Hur känns det att leka Gud?

- En annan förklaring kan vara hot om sabotage mot deras forskning. Ute i Europa har en hel del angrepp mot forskningsinstitutioner förekommit.

Han tyckte själv att medias debatt om gentekniken liknade kärnkraftsdebatten. Vi har "genkramare" och "genhatare".

När det gäller frågan om tillvänjning så påminde han om IT-området.

- Det finns en tendens att det blir ett väldigt pådrag när något är nytt. Så var det med IT. I dag är IT-området stendött.

Så var det dags för diskussion.

Marie Wahlgren, riksdagsledamot för folkpartiet, efterlyste mer granskande reportage och undrade om journalister och forskare är medvetna om varandras agendor.

- Bara kunskap kan motverka att media går forskarnas ärenden, svarade Jenny Jewert.

- Jag kan bara tala för Svenska Dagbladet. Jag kan försäkra att Inger Atterstam är mycket medveten om hur kartan ser ut och inte går andras intressen till mötes, svarade Mats Johansson.

- Hur tror ni allmänheten uppfattar er roll? undrade Alf Eriksson, riksdagsledamot för socialdemokraterna. Han tyckte att det skulle granskas mer, men undrade samtidigt om all granskning publiceras.

- Det är självklart att man inte publicerar granskning som inte ger resultat, svarade Per Wikström. Han menade också att journalisterna försöker nyansera bilden och inte "köper" allmänhetens rädsla.

- Det finns massor av saker som inte publiceras eftersom de inte passar in i agendan, svarade Peter Sylwan.

Alf Eriksson menade å sin sida att granskning som inte innehåller några resultat ändå kan innehålla kunskap. Därför är det inte slöseri med papper om den publiceras.

- Som forskare tycker jag det är ganska svårt att få in en artikel i media. Ofta får jag inte ens ett svar, sade Lennart Sjöberg.

Att det går att väcka intresse hos media kunde Anne Lundén, husdjursgenetiker från SLU, berätta. I hennes fall handlade det om mjölk som smakar räka på grund av den så kallade räkgenen.

- Men jag har vid andra tillfällen också fått negativa erfarenheter av journalister, påpekade hon. De har i vissa fall väldigt förutfattade meningar om vad vi husdjursgenetiker håller på med och kopplar snabbt av mig som intressant person om jag inte håller på med något som väcker tillräcklig opinion hos allmänheten, sade hon.

- Om vetenskapssamhället lärde sig förstå media och hur människor tänker, skulle forskarna kunna kommunicera på ett annat sätt än i dag. Det handlar också mycket om förtroende, sade Peter Sylwan.

- Jag tror att vi har haft en lite förenklad syn på medias betydelse; att vad som finns i allmänhetens huvuden är vad de har läst i tidningarna, sade Lennart Sjöberg.

- Mitt främsta råd till forskarna är att bygga upp egna personliga kontakter med seriösa journalister. Sedan tror jag att kunskap vinner i längden. Det är viktigt att inte ge efter för opinioner som går över på några veckor, sade Mats Johansson.

- Man läser inte en kvällstidning för att se vad den tycker. Tidningar har en väldig känsla för stämningar. Det går inte att driva en tidning mot opinionen, sade Per Wikström.

Han menade samtidigt att tidningarna har en dämpande effekt.

- Främlingsfientligheten är till exempel mera utbredd i samhället än i media, där inte alla åsikter släpps fram.

- Skriver man annorlunda om genteknik i hög- och lågkonjunkturer? undrade Gentekniknämndens kanslichef Gustaf Brunius.

- I ett samhälle med optimism väntar man med frågorna. I en lågkonjunktur kommer alla kritiska aspekter fram, svarade Erik Mellgren och hänvisade till den senaste högkonjunkturen med dess stora flöde av riskkapital i slutet på 1990-talet.

- Jag tänker mest på nyhetskonjunkturer, när det vänder och boven blir hjälte. När concerns gåta är löst, blir genteknikens forskare hjältar igen, svarade Mats Johansson.

Professor Nils Uddenberg, etisk expert i Gentekniknämnden, tog upp temat granskande journalistik. Skulle media kunna beskriva hur olika forskargrupper arbetar och inte bara koncentrera sig på resultaten?

- Problemet är ofta att vi har svårt att komma åt processen eftersom vi inte blir insläppta, svarade Erik Mellgren.

- Jag tycker att Dagens forskning gjorde ett seriöst försök att bedriva sådan journalistik, sade Jenny Jewert. Tyvärr var produkten inte kommersiellt gångbar. Jag är ganska pessimistisk när det gäller dagstidningar, eftersom sådan journalistik är tidskrävande och därmed också dyr.

- Om det går att hänga upp storyn på en viss person kan det vara möjligt, svarade Mats Johansson.

När diskussionen fortsatte efter kaffepausen, tog Gunnar Svensson från SLU i Alnarp upp media och miljörörelsen.

- Media skriver om det folk är oroliga för och underblåsar folks rädsla. Är ni lika kritiska när det gäller de gröna?

- Jag kan nog tycka att miljöaktivisterna ibland kommer undan för lätt, svarade Per Wikström. Greenpeace har till exempel rätt högt förtroende hos journalister.

- Om vi inte hade reagerat på negativa saker och faror hade mänskligheten varit död för länge sedan, menade Peter Sylwan. Samtidigt trodde han att en ideell organisation som Greenpeace har lättare att få tolkningsföreträde än ett kommersiellt företag. Media är alltid mer kritiska mot kommersiella organisationer än mot ideella. Frågan är bara om någondera av dem är mer pålitliga än den andra, fortsatte han

- Alla maktgrupper sysslar med hotbilder. Att skrämna är en del av opinionsbildandet, sade Mats Johansson.

- Forskarsamhället anser att det skrivs mycket negativt om genteknik, men det stämmer inte om man ser det objektivt." Malin Ideland, som studerat rapporteringen av genteknik i medierna i boken Dagens Gennyheter, har till exempel inte kommit till den slutsatsen., sade Jenny Jewert.

- Jag trodde att vetenskapsjournalister såg som sin främsta uppgift att förmedla komplicerade forskningsresultat på ett begripligt sätt till allmänheten, något som en del vetenskapsmän inte klarar av. Av inledningsanförandena har jag emellertid förstått att vissa journalister anser det viktigare att kritiskt granska forskningen, särskilt vad gäller genteknik, och att förmedla en ofta okunnig allmänhets rädsla inför det okända. Den länk mellan vetenskapsmän och allmänhet som kvalificerade journalister skulle kunna utgöra förverkligas därmed inte., sade Gentekniknämndens vice ordförande Fredrik von Arnold.

- Jag håller spontant med. Samtidigt tycker jag att du har en alldeles för romantisk bild av journalisten som kunskapsförmedlare. I dag är media i underhållningsbranschen, svarade Mats Johansson.

- Allmänheten möter framför allt vetenskapsmän som experter i alla tidningar. De förklarar allt möjligt, till exempel vad som händer när du blir kär på våren, sade Erik Mellgren.

- Det är sällan forskare blir skurkar. Men stora forskningsintressen är makthavare och hanterar mycket pengar. Det är klart de har makt, sade Per Wikström.

- Kritisk granskning betyder inte att man kritiserar, utan att man försöker sätta in saker i ett sammanhang, påpekade Peter Sylwan.

Gustaf Brunius tog upp frågan om gentekniken och tredje världen.

- För 15 år sedan skrevs mycket om vad gentekniken skulle kunna göra för tredje världen. I dag skrivs det möjligen om hiv-vaccin, annars är det ganska tyst. Tror man inte längre att gentekniken kan bli tredje världens frälsare eller har intresset för tredje världen minskat hos media?

- Kan det inte vara så att tredje världen inte längre tror på gentekniken? undrade Peter Sylwan.

Gentekniknämndens ordförande Gunnar Björne sammanfattade hearingen med orden:

- En väldigt intressant krock mellan olika intressen.

Rapportör: Sören Winge, vetenskapsjournalist, 018-36 62 79